

- ³⁷ Жук А. Перша партійна конференція Революційної української партії. – С.99, 100.
³⁸ Головченко В. Від “Самостійної України” до Співки визволення України. – С.22.
³⁹ ЦДАВО України. – Ф. 4000. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 148.
⁴⁰ Жук А. Перша партійна конференція Революційної української партії. – С.100.
⁴¹ Там само.
⁴² Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. – С.98.
⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 12.
⁴⁴ Там само. – Оп. 2. – Спр. 30. – Арк. 17; Гасло. – 1902. – Ч. 3–4. – С.14, 15.
⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 14.
⁴⁶ ЦДІАУК. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 420.
⁴⁷ Харківський облдержархів. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 1434. – Арк. 249–253.
⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 6.
⁴⁹ Визвольний шлях. – 1993. – № 2. – С.236.
⁵⁰ ЦДІАУК. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 78.
⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.
⁵² ЦДІАУК. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 101а.
⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 167.
⁵⁴ Микола Гмиря (некролог) // Наш голос. – 1911. – Ч. 6–8. – С.346.
⁵⁵ Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції: Уривки зі споминів // Україна. – 1925. – Кн. 4. – С.110.
⁵⁶ Другий (Троцький) Микола. Минуле // Наш голос. – 1911. – Ч. 6–8. – С.341.
⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 53.
⁵⁸ Жук А. Із споминів про С. Петлюру (1901–1907) // Симон Петлюра в молодості: Зб. споминів. – Львів, 1936. – С.26.
⁵⁹ ЦДІАУК. – Ф. 1597. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 10.
⁶⁰ Головченко В. Від “Самостійної України” до Союзу визволення України. – С.28.

In the article the popular points of view in the domestic historiography of the Revolutionary Ukrainian Party occurrence are considered. On the basis of complex source studying which displays the real position of the cells of Revolutionary Ukrainian Party and their predecessors – the Ukrainian youth circles, the author’s vision of the process of the creation and the organizational becoming of the party is formulated.

Е. Єкабсонс*

ЛАТВІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ ЗА ДОБИ УНР

У статті розглядається досі невисвітлена в історіографії сторінка латвійсько-українських взаємин – від їх започаткування в 1917 р. й до закінчення в 1920–1921 рр. Висвітлюється встановлення дипломатичних стосунків, діяльність консульства й місії УНР у Ризі, а також контакти дипломатичних представників Латвії й України в Лондоні, Варшаві, Гельсінкі. Звернено увагу на ще один невідомий аспект двосторонніх відносин – участь латишів, офіцерів українських збройних сил, у боротьбі за незалежність України. Автор визначає позицію Польщі як один із головних чинників, які зумовили ставлення латвійського уряду до УНР у 1920 р. Окремо згадується про велику роль у встановленні й зміцненні латвійсько-українських стосунків першого міністра закордонних справ Латвії З.Меєровіцса й латвійського дипломатичного представника у Варшаві А.Кеніньша. Особливу увагу присвячено участі делегації УНР як рівноправного партнера в конференції балтійських країн у Балдурі.

* Єкабсонс Ерікс – доктор історії, асоційований професор факультету історії й філософії Латвійського університету (Рига, Латвія).

1915 р. в Латвію прийшла Перша світова війна, розділивши її територію лінією російсько-німецького фронту. У вересні 1917 р. німецькі війська зайняли Ригу, а в лютому 1918 р. – усю Латвію. У цей час латвійські політики все чіткіше говорили про створення незалежної Латвійської держави, яку й було проголошено 18 листопада 1918 р. в Ризі, але на Тимчасовий уряд молодого держави чекала довга й важка боротьба за звільнення країни. У січні Ригу зайняли більшовики й до травня–червня на більшій частині Латвії існувала радянська влада з характерним для неї терором і розбійною щодо селян сільськогосподарською політикою. Саме через це радянська влада швидко втратила популярність у народі – у травні 1919 р. більшовики залишили Ригу. У червні того ж року естонсько-латвійські війська поблизу Цесіса розгромили німецькі війська, які прагнули встановити свій контроль над Латвією й Естонією. Восени 1919 р. латвійська армія у важких боях завдала поразки реакційній західноросійській добровольчій армії П.Бермонта, що складалася з німецьких і російських підрозділів, а в січні 1920 р. разом із польськими військами почала звільнення від Червоної армії східної частини Латвії – Латгалії. Державний кордон із радянською Росією було встановлено на початку лютого 1920 р., а у квітні в Москві розпочалися мирні переговори, які завершилися 11 серпня підписанням відповідного договору. Відтак усі зовнішньополітичні зусилля були спрямовані на досягнення міжнародного визнання незалежності Латвії. Це сталося 26 січня 1921 р., коли Вища рада Антанти визнала Латвію й Естонію *de jure*.

Однією з держав, з якою Латвія на першому етапі незалежності встановила порівняно активні зв'язки, була Українська Народна Республіка (УНР). Про цю сторінку українсько-латвійських відносин в історіографії майже не згадувалося.

Латвійсько-українські зв'язки в 1917–1919 рр.

Перші контакти між латвійськими й українськими політичними колами були встановлені вже восени 1917 р. 8–15 (21–28) вересня Українська Центральна Рада (УЦР) у Києві скликала з'їзд “малих народів” Росії, в якому брало участь близько 80 делегатів. Характерно, що латвійська репрезентація була особливо представницькою – серед 10 делегатів були майбутній перший міністр закордонних справ Зігфрідс Меєровіцс із земельної ради Ліфляндії (Відземе), Крістапс Бахманіс із земельної ради Курляндії (Курземе), Станіславс Камбала із земельної ради Латгалії (Латгале) та ін., а також три представники від київських латишів. З.Меєровіцс у довгій промові говорив про минуле й сучасне латвійського народу, а також висловив прагнення латишів до національного самовизначення, об'єднання всієї території й політичної автономії в складі демократичної Росії. На з'їзді була створена Всеросійська народна рада, до складу якої обрали З.Меєровіцса, С.Камбалу, К.Бахманіса й викладача Київського університету М.Брунінієкса. Проте великого значення рада не набула.

18 листопада 1917 р. в місті Валка постала Латвійська тимчасова національна рада (ЛТНР), яка, розглянувши ситуацію в Україні, зробила висновок, що українські політики до латишів, як і до “всіх малих народностей”, ставляться дуже доброзичливо¹. У грудні 1917 р. ЛТНР, одержавши повідомлення від УЦР про проголошення УНР, ухвалила рішення привітати Центральну Раду телеграмою такого змісту: “Латвійська національна рада посилає свій братерський привіт українському народові та вільній Україні! Хай живе ідея федерації народів!”. Водночас Усеросійську народну раду в Києві було поінформовано, що латвійські організації й політичні партії, які “дотримуються національно-територіального принципу самовизначення народів”, створили ЛТНР².

У січні 1918 р. ЛТНР вирішила послати до Києва декількох представників, сподіваючись на обіцяну УЦР підтримку малих народів³. 8 січня відбу-

лося засідання ради, на якому К.Бахманіс зробив висновок про дві можливі лінії поведінки: вислати делегацію в Брест-Литовський, аби вплинути на мирні переговори, що відбувалися там, або спробувати зробити це за посередництва УЦР. Рада вирішила тільки інформувати українців і "інші народи" про ситуацію в Латвії, не намагаючись вплинути на хід мирних переговорів. У лютому К.Бахманіс виїхав до Києва⁴. А в березні 1918 р. він брав участь у створенні Київського латвійського центрального комітету, повідомляючи (22 травня), що "живий і здоровий", живе в Україні, де організував латвійський комітет і бере активну участь у громадському житті латишів, пропагуючи ідею національної ради про незалежність Латвії. Раніше К.Бахманіс не міг зв'язатися з Батьківщиною через те, що відразу після його прибуття до Києва почалися бої.

У червні відділ закордонних справ ЛТНР, вислухавши повідомлення К.Бахманіса, висловив задоволення з приводу його діяльності в Україні й вирішив надалі регулярно інформувати про кроки ЛТНР, а також доручити "особливу увагу приділити пропагуванню латвійського питання й питання держави в суспільстві та пресі іногородців", оскільки "з Києва це було легше зробити, ніж відділові закордонних справ – у Петрограді". Із грудня 1918 р. К.Бахманіс був представником латвійського Тимчасового уряду в Києві, а в березні 1919 р. – при урядах, створених на Півдні Росії й у Закавказзі (при Добровольчій армії, у Криму, на Дону, Кубані, у Грузії й Вірменії). До Латвії він повернувся тільки у вересні 1920 р.⁵

Певна співпраця між латвійськими й українськими організаціями відбувалася також у Росії. У липні 1919 р. Латвійська національна рада в Омську отримала пропозицію місцевої української ради об'єднатися на "культурній і політичній основі", аби протистояти намаганням російських властей не допустити діяльності неросійських організацій національного характеру (щойно в Омську було заарештовано консула України Твардовського й розформовано українські національні військові підрозділи)⁶.

У результаті подій світової війни (рух біженців) і розвалу російської армії, на території України опинилися тисячі латишів – біженців і військовослужбовців⁷. У 1918 р. багато військових латвійської національності під впливом різних обставин служили в армії гетьмана П.Скоропадського.

Після створення Директорії багато латвійських офіцерів були також і в армії УНР. Найбільш відомим із них був полковник генерального штабу Петеріс (Петро) Радзінш. У березні–листопаді 1918 р. він обіймав посаду начальника відділу організації й навчання генерального штабу гетьманської армії. 27 грудня 1918 р. на запрошення свого однокурсника по російській Академії генерального штабу генерал-майора Всеволода Петріва (Петрова) він вступив до армії УНР як помічник начальника генерального штабу Миколи Юнаківа (Юнакова), колишнього викладача П.Радзінша й В.Петріва в Академії генерального штабу. Після поразки армії УНР від військ А.Денікіна й Червоної армії у вересні 1919 р. П.Радзінш потрапив до Польщі, звідки повернувся до Латвії й був призначений начальником штабу головнокомандувача латвійської армії (згодом – генерал)⁸.

Підполковник Яніс Цеплітіс після служби в армії гетьмана з грудня 1918 р. був начальником оперативного відділу генерального штабу армії УНР і до Латвії повернувся тільки в грудні 1919 р. Капітан Петеріс Мікелсонс у серпні 1918 р. добровільно вступив на службу в головне управління артилерії гетьманської армії, одержавши звання підполковника. В армії УНР він був начальником головного управління артилерії, а в січні 1920 р. був звільнений у запас. Після початку наступу польсько-українських військ в Україні у квітні 1920 р. – знову мобілізований, і лише у вересні 1921 р. звільнений (повернувся до Латвії наприкінці 1921 р.).

Колезький асесор Вілгелмс Клонінш в армію гетьмана вступив у червні 1918 р., а з грудня був начальником грошового й рахункового управління голов-

ної інтендантури армії УНР у званні адміністративного полковника (до Латвії повернувся влітку 1919 р.). Льотчик капітан Ніколай Еске в грудні 1918 р. вступив в армію УНР як заступник командира 5-го авіаційного дивізіону, згодом – начальник авіаційної школи в Проскурові (зараз – Хмельницький), командир 1-го бойового авіаційного відділу, а в 1920–1921 рр. – керівник комісії із закупівлі літаків для УНР у Західній Європі.

Штабс-капітан Германіс Кліве в 1918 р. служив в армії гетьмана, у грудні як колишній гетьманський офіцер був відданий під суд, який його виправдав. До березня 1920 р. проходив службу в Полтавському полку армії УНР. Підпоручик Карліс Дренґерс служив у 3-му окремому інженерному батальйоні армії УНР до вересня 1920 р. Підпоручик Арнолдс Друкевичс у грудні 1918 р. – травні 1919 р. служив у 7-й артилерійській бригаді, потрапив у польський полон. Звільнений у запас штабс-капітан Андрейс Леяс-Саусс у 1918 р. обіймав відповідальні посади в Міністерстві продовольчих справ і Міністерстві забезпечення Української Держави, а з січня 1919 р. був членом особливої місії Міністерства забезпечення УНР у Галичині й Буковині, з березня – віце-директор Департаменту шкіряної промисловості Міністерства народного господарства (у липні–грудні – директор цього департаменту)⁹. Легендарним стало ім'я помічника командира однієї з найбоєздатніших частин армії УНР полку Чорних запорожців (неодноразово виконував обов'язки командира) поручика Карліса Броже (згодом у Латвії служив у поліції)¹⁰.

Встановлення відносин

Співпраця між делегаціями Латвії й УНР усталилася вже навесні 1919 р. в Парижі, під час мирної конференції. Обидві місії активно співпрацювали до кінця 1920 р. включно (це, між іншим, проявлялося у випозичанні грошових сум для офіційної діяльності)¹¹. У контактах із країнами Балтії перш за все була зацікавлена сама УНР, яка в цей час перебувала в складній і нестабільній ситуації. Проте в цьому була зацікавлена також і Латвія, на що ясно вказує витяг із промови міністра закордонних справ З.Меєровіцса 6 жовтня 1919 р. в Народній раді (передпарламенті) Латвії: “У нас є також інші союзники. Південніше знаходиться Україна, яка зараз у скрутній ситуації, але її симпатії на нашому боці. На жаль, там ще великий вплив мають більшовики”¹². На плани міністра закордонних справ щодо України проливає світло написане ним із нагоди першої річниці незалежності в листопаді 1919 р.: “Зовнішня політика Латвії прямує й прямуватиме до того, аби встановити союз у вигляді *entente cordiale* між Фінляндією, Естонією, Латвією, Литвою й Польщею, залучаючи до цього союзу держави, що створюються (Білорусь і Україну)”. Згідно з поглядами З.Меєровіцса, головним завданням цього союзу буде захист незалежності в боротьбі зі спільним ворогом – Росією й Німеччиною¹³. Фактично, це збігалось з позицією, оприлюдненою на Тартуській конференції балтійських країн, що саме тоді відбувалася. У ній брали участь представники Естонії, Латвії й Литви, а як спостерігачі – представники Польщі, Білоруської Народної Республіки й УНР (тільки в обговоренні питань, які не стосувалися майбутніх мирних переговорів із радянською Росією). 14 листопада відбулася перша загальна нарада за участю делегатів усіх країн, на якій одногосно було визнано необхідність створення військово-політичного союзу¹⁴.

Дипломатичний представник у Литві Віліс Бандревічс у листопаді 1919 р. в Каунасі в інтерв'ю литовській пресі відзначив, що Латвія не уклала ніяких договорів із Польщею, а міністр закордонних справ відвідав Варшаву лише тому, що Латвія бажає встановити добросусідські відносини з усіма країнами, які мають спільні інтереси, – з Польщею, Фінляндією й Україною¹⁵.

Співпраця між Латвією й УНР спочатку відбувалася лише в консульських питаннях. 1 вересня 1919 р. до Риги прибув консул УНР Никифор Бендеровський¹⁶. Від цього моменту консульство працювало досить активно, добившись, між іншим, звільнення кількох військовослужбовців латвійської армії як громадян УНР (17 вересня – старшого лейтенанта господарського управління Відземської дивізії Морозова, 19 жовтня – лікаря 6-го Ризького піхотного полку Траугота Штрауба та ін.)¹⁷. Після активного листування між консульством УНР і МЗС Латвії 13 грудня було дано дозвіл на звільнення вояка дивізіону панцерних потягів громадянина УНР Наума Драгильова (з незрозумілих причин Н. Драгильов усе-таки залишився на службі, у складі дивізіону брав участь у боях із Червоною армією в Латгалії, а в грудні 1920 р., при повторному порушенні питання, відмовився від звільнення й залишився в латвійській армії)¹⁸. Крім того, консулові УНР у грудні 1919 р. вдалося добитися скасування розпорядження про висилку з країни українського громадянина Григорія Голованівського, в якого була тільки транзитна латвійська віза, і видати йому дозвіл на тимчасове проживання в Латвії¹⁹.

Серед громадян УНР, що мешкали в Латвії, було досить багато німців. Так, відразу після розгрому військ Бермонта (28 листопада 1919 р.), виконувач обов'язків консула УНР Еріх Фляйшер (балтійський німець) просив дозволу головнокомандувача латвійської армії на відрадження в щойно звільнене місто Єлгава “в справах консульства” (фактично для пошуків родини громадянина УНР Гайнріха Браде). Дозвіл було дано²⁰. Цікаво, що згаданий Г. Браде на початку 1919 р. добровільно служив у балтійському німецькому ландсвері. 14 липня він відбув у службових справах до Риги, де латвійські солдати відібрали в нього велосипед. Із цього питання Е. Фляйшер ще в листопаді 1919 р. листувався з латвійським МЗС²¹.

Під час боїв з армією Бермонта, яка тримала Ригу в облозі, консульство УНР, як і інші іноземні представництва, потрапляло в невеликі конфліктні ситуації у зв'язку з обставинами військового часу. Так, 24 жовтня 1919 р. консульство звернулося до МЗС Латвії посприяти в поверненні коня, що його відібрали солдати в кучера Миколи Юкача, проте безрезультатно (у відповіді військового відомства було сказано, що “приватні коні не звільняються навіть тоді, якщо ними користується консульство”)²². Виконувач обов'язків українського консула Е. Фляйшер разом із дипломатичними представниками Литви, Білорусії й Естонії 5 грудня 1919 р. підписав ноту до МЗС Латвії з протестом проти обшуку в одному з консульств (через те, що дуже багато євреїв – громадян Латвії – із метою ухилення від військової служби приймали громадянство Білорусії, обшук було вчинено саме в консульстві цієї держави), а також проти конфіскацій латвійською армією автомашин дипломатичних представництв, видворення з Латвії іноземних громадян і їх мобілізації до латвійської армії. У написаному в ультимативній формі протесті вимагалось “зробити відповідні кроки” до 12⁰⁰ 8 грудня, інакше про все це буде поінформовано представників країн Антанти і інших держав, а також вжито аналогічних заходів щодо громадян Латвії²³.

У цей час консульство УНР опікувалося долею військових біженців – українців, які різними шляхами потрапили до Латвії з охопленої громадянською війною Росії. Загалом, латвійська влада доброзичливо ставилася до консульства й 22 листопада 1919 р. навіть надала йому позику для покриття витрат, пов'язаних із відсилкою біженців на Батьківщину й організацією кур'єрського зв'язку²⁴.

Контакти дипломатів Латвії й УНР за кордоном наприкінці 1919 – на початку 1920 р.

Подібність політично-юридичного статусу УНР і Латвії (обидві країни виникли на території Російської імперії) сприяла встановленню контактів між

їхніми представниками в столицях західних держав. Особливо активними вони були в Лондоні, де представник Латвії Георг Бісенієкс і представник УНР Ярослав Олесницький регулярно обмінювалися інформацією про військово-політичні процеси, що відбувалися в Латвії й Україні (восени 1919 р. це – наступ армії А.Денікіна). Г.Бісенієкс 13 жовтня 1919 р. висловив свої симпатії боротьбі українського народу проти російської реакції, що загрожувала національній незалежності України²⁵. Ще у вересні 1920 р. Г.Бісенієкс листувався з представником УНР М.Вишніцером, який прагнув отримати візу для приватної поїздки до Латвії колишнього військового міністра УНР, що проживав у Відні, генерала Олександра Грекова (проте безрезультатно, оскільки ситуація в УНР на цей час значно змінилася²⁶).

Найбільш тісні стосунки між представниками Латвії й УНР встановилися у Варшаві – 26 листопада 1919 р. туди прибула латвійська місія на чолі з поетом Атісом Кеніньшем. Одним зі своїх головних завдань він бачив саме встановлення зв'язків із УНР. 10 грудня 1919 р. у своєму повідомленні до уряду А.Кеніньш детально окреслив ситуацію в Україні, наголосивши, що українці “дуже шукають дружби з Латвією”, від якої вони сподіваються здобути підтримку (ішлося навіть про допомогу військовими інструкторами й “реорганізаторами економічного життя”). Українці сподівалися через Латвію (Рига й Даугавпілс) отримувати одяг, взуття й амуніцію для двохсоттисячної армії. У розмовах із А.Кеніньшем українські представники підкреслювали, що зближення Латвії й України є запорукою протидії “гегемоністським прагненням Польщі” в майбутньому союзи балтійських чи інших держав. А.Кеніньш оцінив шанси України на здобуття незалежності як ще великі (“набагато більші, ніж прийнято думати в Ризі”), тож дуже важливо зміцнити позиції Латвії в цій країні. На його думку, необхідно запровадити посаду посла при уряді УНР. Ба більше – А.Кеніньш визнав, що він уже фактично є ним, адже регулярно проводить консультації з представниками УНР у Варшаві щодо можливих форм співпраці між державами. 10 грудня голова директорії УНР Симон Петлюра й міністр закордонних справ А.Лівицький особисто вручили А.Кеніньшу ноту визнання Україною незалежності Латвії і її Тимчасового уряду (у такий спосіб “уважаючи за обов'язок сприяти розвитку всіх спраглих розквіту націй і втілюючи в життя принцип свободи націй, урочисто оголошений на Паризькій мирній конференції”). А.Кеніньш підкреслив, що акт визнання вручався від імені сорокасемимільйонної нації, яка “матиме велике слово при розв'язанні російського питання”.

Тісні відносини латвійського дипломатичного представника з представниками УНР могли ускладнити латвійсько-польські стосунки, що й відбулося (проте, А.Кеніньш був іншої думки, адже С.Петлюра розповів йому про свою розмову з очільником Польської держави Ю.Пілсудським, в якій той, у відповідь на натяк С.Петлюри про приготування визнання Латвії, сказав: “Таразд, тільки не кажіть про це нашим дипломатам більше, ніж треба”)²⁷. Після розмови С.Петлюри з А.Кеніньшем до Риги з Варшави виїхала українська дипломатична місія на чолі з колишнім рижанином, одруженим із латишкою, Левом Задорожним (він також брав участь у врученні А.Кеніньшу акту визнання Латвії)²⁸. Л.Задорожний добрався до Риги, але не був офіційним представником – такий прибув до Риги згодом (у січні 1920 р.), проте Л.Задорожний до осені 1920 р. був секретарем місії²⁹.

Саме через А.Кеніньша латвійське МЗС ще в січні 1920 р. підтримувало зв'язок із представниками МЗС УНР. Так, 9 січня 1920 р. А.Кеніньш інформував Ригу, що міністр УНР А.Лівицький схвалив зроблену консульством УНР у Ризі позику в латвійському МЗС для відсилання українських біженців на Батьківщину й організації кур'єрського зв'язку, проте дав розпорядження надалі брати позики тільки через офіційне представництво УНР у Латвії, яке на чолі з Володимиром Кедровським виїхало з Варшави до Риги 2 січня 1920 р.³⁰

Дипломатична співпраця. Місія УНР у Ризі

Цікаво, що коли про виїзд до Риги місії В.Кедровського дізнався начальник штабу головнокомандувача латвійської армії П.Радзіньш (колишній помічник начальника генерального штабу армії УНР), він 13 січня 1920 р. телеграмою наказав підполковникові латвійської армії А.Вейсу, який перебував при штабі польської групи військ генерала Е.Ридза-Смигли в Даугавпілсі, по телеграфу поінформувати С.Петлюру, що «Латвія бажала б бачити інших українців, а не Кедровського, який зіпсував українську армію». П.Радзіньш також наказав не надавати В.Кедровському дозволу на виїзд до Латвії, а в разі, якщо він його вже має, попередити, що дозвіл треба виправити повторно, у Ризі³¹. Очевидно, нехить П.Радзіньша до В.Кедровського була викликана досвідом його діяльності в Україні, проте зусилля начальника штабу виявилися марними й місія прибула до Риги 16 січня 1920 р. (до її складу входив секретар Микола Святогорів, який також брав участь у врученні С.Петлюрою акту визнання латвійської незалежності А.Кеніньшу у Варшаві, і якого в лютому 1920 р. змінив згаданий вище Л.Задорожний). Місія одразу розпочала активну діяльність у винайнятому помешканні на вулиці Антоніяс³² (щоправда, В.Кедровський на декілька днів виїхав у Таллінн, щоби встановити зв'язки з естонським урядом)³³. Згодом до місії прибуло ще декілька співробітників (наприклад, на початку лютого – колишній штабс-капітан Білоруського батальйону Куц³⁴). Навесні при місії було створене прес-бюро, яке інформувало латвійські газети про військово-політичні події в Україні.

Після того, як український уряд у грудні 1919 р. визнав Латвію, він очікував кроку у відповідь (А.Кеніньш у Варшаві неодноразово підкреслював, що Рига не забариться з відповіддю, навіть надіслав до МЗС Латвії складений представниками УНР текст визнання). У звіті директора політично-дипломатичного департаменту МЗС від 15 січня 1920 р. йдеться: «у цій ситуації нашим обов'язком було б визнати її (Україну – *Е.Є.*), але оскільки в цьому питанні зацікавлена Польща, ми спочатку повинні домовитися з нею»³⁵. Саме через відносини з Польщею визнання України Латвією затримувалося. Тільки після того, як у латвійсько-польських стосунках з'явилися деякі ускладнення, міністр закордонних справ З.Меєровіцс 25 березня вислав С.Петлюрі підтвердження отримання акту визнання 10 грудня 1919 р. й додав до нього підписане ним самим уже 17 лютого визнання УНР Латвією³⁶. Характерно, що 17 квітня представник Польщі в Латвії Броніслав Боуфал писав до Варшави, що «українське питання є улюбленою темою декількох латвійських політиків (наприклад, голови Народної ради Яніса Чаксте), проте до кінця березня симпатії уряду Латвії до України були платонічними». Але «останнім часом» З.Меєровіцс, попри дану ним обіцянку не визнавати незалежності України, усе-таки зробив це (представник Польщі убачав причину цієї зміни в ускладненні латвійсько-польських відносин)³⁷.

Позицію латвійського уряду й МЗС у цей час прояснює промова З.Меєровіцса на засіданні Народної ради 10 березня 1920 р. Він підкреслив бажання співпрацювати з Польщею, проте відзначив розбіжності між обома країнами, особливо щодо польських вимог відновити кордони 1772 року («Уряд Латвії бажає бачити самостійну Білорусію й самостійну Україну, тож вимога кордонів 1772 року не може знайти згоди латвійського уряду»). Далі З.Меєровіцс змалював становище УНР (радянська Росія ще не висловила їй пропозиції розпочати мирні переговори, саме навпаки – створила радянський уряд України, який претендував на статус єдиної законної влади)³⁸.

У 1920 р. тривала співпраця між латвійськими й українськими представниками в зарубіжних країнах. У Лондоні представники УНР, Латвії, Литви,

Естонії й Грузії гуртом сплачували за лекції й співробітничали в інших питаннях³⁹. У Гельсінкі співпраця К.Заріньша з українським представником Жалізняка почалася з конфлікту: Жалізняк разом із секретарем місії 24 січня 1920 р. відвідав латвійське представництво й у різкій формі запротестував проти висловлювань З.Меєровіцса в іноземній пресі (міністр закордонних справ Латвії в інтерв'ю журналові "Світанок" сказав, що неучасть України в Гельсінській конференції балтійських країн обумовлюється неіснуванням уряду УНР, а також висловив жаль із приводу розгрому військ Колчака й Денікіна). Жалізняк підкреслив, що в такому разі й УНР могла б висловити жаль із приводу розгрому військ Бермонта в Латвії. К.Заріньш виправдовувався незнанням питання, одночасно відзначаючи, що латвійський міністр закордонних справ "завжди підкреслює дружні відносини з Україною". Подальші відносини між представниками обох країн у Гельсінкі були значно кращими. 25 лютого К.Заріньш запросив Жалізняка на обід (український представник був у дуже пригніченому настрої через складне становище своєї країни – він навіть не знав, де перебуває його уряд)⁴⁰. Тісна співпраця розвивалася також між представником Латвії в Парижі О.Гросвалдом і українським представником графом Тишкевичем⁴¹.

Поза сумнівом, у 1920 р. одним із головних чинників, який визначав ставлення латвійських властей до УНР, була позиція Польщі. Зміцнити стосунки з УНР особливо прагнув А.Кеніньш (латвійський представник у Варшаві). Саме до нього в січні 1920 р. звернулися представники УНР посприяти участі делегації УНР у конференції балтійських країн у Гельсінкі хоча б на рівні гостей. Особливо підкреслювалося, що уряд УНР дуже зацікавлений приєднатися до союзу балтійських держав і "бажає спиратися на дружні відносини з Латвією". Сам А.Кеніньш уважав, що попри складну ситуацію, в якій перебуває уряд України, Латвія "повинна забезпечити симпатії українського народу, що буде дуже важливим чинником у російсько-латвійських взаєминах і вже, можливо, у недалекому майбутньому". Також він писав: "Беручи до уваги невизначене ставлення Польщі (до України – Е.Є.), свої симпатії не демонструємо"⁴². У такий ситуації намагання УНР добитися запрошення української делегації на конференцію в Гельсінкі були марними.

Уже 22 лютого 1920 р. в розмові з Ю.Пілсудським А.Кеніньш прагнув з'ясувати його ставлення до Литви й України, але той тільки підтвердив, що "в справі України йому вдалося зламати кригу в суспільстві", але ще є багато роботи⁴³. Складність польсько-українських відносин оприявилася в рапорті військового представника Латвії в Польщі підполковника М.Гартманіса від 16 квітня 1920 р., в якому він детально представив польсько-українські стосунки, зробивши висновок, що в польському суспільстві домінує негативне ставлення до незалежності УНР, хоча на словах польський уряд і декларує підтримку⁴⁴.

У березні 1920 р. у Варшаві до М.Гартманіса звернувся військовий представник УНР у Польщі генерал-полковник Віктор Зелінський із проханням допомогти переправити колишніх солдатів-українців армії Юденича, які перебували в Латвії, на Батьківщину ("де вони необхідні для поповнення національної армії"). Зі свого боку, українці обіцяли сприяння властей УНР при відсиланні додому латвійських біженців (згадувався також білоруський відділ під командуванням С.Булака-Балаховича в місті Алуksне, в якому в лютому 1920 р. українці становили 23% з 884 вояків⁴⁵). Проте місія УНР у Латвії не виявляла жодної активності в цьому напрямі. У відповідь на лист М.Гартманіса із цього питання від 20 березня 1920 р. до штабу головнокомандувача латвійської армії П.Радзінш 12 квітня відповів, що штаб допоможе "всім українцям потрапити в Україну й навіть пропагує цю ідею", проте не має жодного сприяння з боку місії УНР⁴⁶.

Наприкінці квітня в Україні розпочався спільний польсько-український наступ, який на першому етапі розвивався успішно. Очевидно, саме через це до певної міри поліпшилося ставлення латвійських властей до представництв УНР. Після висловленої М.Гартманісом із Варшави повторної вимоги (він запросив інформацію, чи є серед військовополонених червоноармійців українці, які б бажали вступити в армію УНР), йому надійшла відповідь, що в таборі військовополонених є 11 українців, проте консульство УНР у Ризі, не зважаючи на неодноразові запити латвійських військових установ, узагалі не реагувало⁴⁷.

2 червня 1920 р. у Вінниці було ухвалено декларацію уряду УНР щодо “зміцнення добросусідських відносин із Румунією” й “солідарними з нами (Україною – Е.Є.) балтійськими, чорноморськими й кавказькими країнами”. Не забарилися й конкретні кроки – уряд УНР видав розпорядження про звільнення громадян Латвії з лав армії УНР, а 14 червня відповідний наказ підписав головний отаман С.Пеглюра й військовий міністр полковник Володимир Сальський. У наказі йшлося, що обидві країни визнали одна одну, тож громадяни Латвії, які перебувають на території УНР, підлягають звільненню від мобілізації як громадяни “дружньої країни”. 28 червня керівник місії УНР В.Кедровський передав ці документи до латвійського МЗС, наголосивши, що невдовзі Міністерство внутрішніх справ УНР видасть розпорядження про допомогу й захист латвійських біженців. 8 липня З.Меєровіц висловив подяку й обіцяв створити реєвакаційну комісію, яка виїде в Україну⁴⁸.

Латвійський уряд наприкінці травня 1920 р. з візами УНР і Польщі вислав в Україну представника товариства реєвакації біженців Стулманіса. 1 червня він прибув до Києва, а 3 червня – до Житомира, де почав налагоджувати справу реєвакації біженців за сприяння польських військових установ. Через події на фронті (наступ Червоної армії) Стулманіс був змушений повернутися до Латвії⁴⁹.

Плани економічного співробітництва з Україною

Незабаром після визнання незалежності УНР (квітень 1920 р.) у латвійській пресі з'явилася коротка інформація про встановлення міністерством торгівлі й промисловості зв'язків із “представником українських господарських кіл”, аби налагодити торгівельні контакти й одержати цукор, зерно та інші товари⁵⁰. Консул УНР у Ризі вже в січні висловив латвійському МЗС пропозицію імпорту “відомих товарів” із України. 20 лютого міністерство торгівлі й промисловості на запит МЗС пояснило, що Латвія охоче б імпортувала з України сіль, цукор, нафту, зерно, соду, масло, сало, вугілля, шерсть і шкіри (українські шкіри й метал можна було б переробляти в Латвії). Експортувати до України планувалося льон і його насіння, інше насіння, дерев'яні вироби (меблі), брунатний обгортковий папір, нитки, гіпс, цемент і т.д. Переговори з консульством УНР із цього питання поновилися в червні 1920 р. На запит МЗС від 16 червня, які товари можна запропонувати Україні в обмін на цукор, міністерство торгівлі й промисловості 22 червня відповіло, що це могли б бути меблі, залізо, шкіри, кінське волосся, а також масло, парафін, вироби з гіпсу, цегла, горщики, посуд, матеріали для саней, скло, фанера, колеса для возів, сірники, насіння, папір, алкогольні напої й т.д.⁵¹

У зв'язку з розвитком польсько-українських торгових перспектив у травні й червні 1920 р. в іноземній пресі з'явилася інформація про плани українців щодо розширення економічного співробітництва. 31 травня опубліковано інформацію, що “останнім часом у Ризі багато робиться для організації спільної торгівельної палати Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, України й Румунії”⁵². Ці далекосяжні плани перекреслили події на польсько-радянському фронті.

Конференція в Булдурі

Уряд УНР навесні 1920 р. ужив заходів до зближення з усіма балтійськими країнами, намагаючись досягти запрошення УНР на заплановану в Латвії конференцію балтійських країн, Польщі й Фінляндії. У квітні 1920 р. міністр закордонних справ України А.Лівицький вислав через латвійське МЗС книги про Україну для організаційного бюро конференції, проте вони не досягли Риги через перебої в роботі пошти⁵³.

6 серпня 1920 р. почалася робота конференції в Булдурі (на Ризькому узмор'ї). У цей час дуже активно працювало українське прес-бюро в Ризі, інформуючи про події в Україні. Відразу після початку конференції прибули в столицю Латвії делегації УНР і Білоруської Народної Республіки звернулися з проханням узяти в ній участь. 8 серпня місія УНР повідомила про склад своєї делегації: керівник – міністр внутрішніх справ, громадський діяч і журналіст Олександр Саліковський; члени – керівник дипломатичної місії В.Кедровський, О.Шульгин, економіст М.Добриловський; консультанти – представник господарських кіл С.Франкфурт і Л.Задорожний (делегация прибула до Риги кораблем із Клайпеди). 19 серпня керівник литовської делегації Іонас Шауліс уніс декларацію, в якій висловив думку, що становище УНР непевне і її участь у конференції балтійських країн викличе незадоволення з боку радянської Росії. Одночасно він відзначив, що литовська делегация візьме участь у конференції й у тому випадку, якщо решта делегацій висловиться за участь українців.

20 серпня, відкриваючи IV пленарне засідання, міністр закордонних справ Латвії запропонував обговорити питання участі в конференції білоруської й української делегацій. З.Меєровіцс активно виступав за допуск українців (питання участі білорусів було одностайно відхилене). Решта (окрім литовців) із ним погодилися й делегація УНР була допущена до роботи конференції як повноправний учасник⁵⁴. На думку польського історика Т.Палюшинського, це було продовженням сприятливого до УНР курсу латвійського уряду, який розпочався з весни 1920 р.⁵⁵ Незалежність України свого часу визнала також Естонія (березень 1920 р.) і Фінляндія (червень 1920 р.). Таким чином, представники УНР підключилися до роботи конференції й одразу внесли розлогіий меморандум про історію своєї країни і її актуальне становище. Згідно зі спогадами латвійського політика, члена латвійської делегації Адольфа Кліве, саме включення українців у роботу “на міжнародному рівні” створило несподіваний інтерес до форуму, адже число жителів країн-учасниць досягло 75–80 млн. осіб, що “привернуло до конференції увагу ... західних держав, а також проклало шлях до єдності балтійських країн незалежно від того, що думала й робила Москва”⁵⁶. 21 серпня українці брали участь у пленарному засіданні – З.Меєровіцс, як головуючий, і О.Саліковський обмінялися промовама (останній висловив глибоке задоволення з можливості брати участь у конференції). Того ж дня до складу політично-юридичної комісії був включений О.Саліковський, В.Кедровський і М.Добриловський; до економічної комісії – професор С.Франкфурт, М.Добриловський і Л.Задорожний; до культурно-соціальної комісії – О.Саліковський; до редакційної комісії – В.Кедровський і С.Франкфурт; до секретаріату – М. Добриловський⁵⁷.

30 серпня офіційне видання газета “Валдібас вестнесіс” опублікувала розмову кореспондента Латвійської телеграфної агенції з О.Саліковським. Він наголосив на своєму знайомстві з латвійськими громадськими діячами А.Кеніньшем, А.Дауге та іншими (познайомилися в Москві, під час світової війни); говорив про необхідність “єдності молодих держав”; що УНР уже уклала союз із Польщею й укладає такий зі шойно проголошеною Кубанською республікою; підкреслив необхідність спільної боротьби із загальними ворогами (“під якими б прапорами вони не виступали”). Говорив про складну ситуацію в

Україні. Про те, що балтійським країнам удалося “консолідуватися” в час, коли проти них були спрямовані “головні удари більшовиків”, а також торкнувся питання латвійсько-українських відносин, підкресливши, що “до Латвії, яка однією з перших визнала суверенітет України, ми відчуваємо особливу приязнь”. Наприкінці розмови О.Саліковський наголосив на спільних економічних інтересах, які можна буде реалізувати через Ліспайський порт⁵⁸.

Згідно з рішенням конференції, 7 вересня в Ризі почала роботу рада вповноважених представників балтійських держав, в якій брав участь також і представник УНР – консул у Ризі В.Коношевський (працював в юридичній комісії). Пізніше до нього приєднався сенатор УНР, колишній міністр юстиції й представник УНР на Паризькій мирній конференції С.Шелухин (прибув до Риги 5 жовтня), проте незабаром рада припинила роботу через розбіжності між учасниками⁵⁹.

Представники УНР 31 серпня 1920 р. підписали підготовлений конференцією проект політичної конвенції, в якому країни-учасниці висловили готовність взаємного визнання *de jure*, розв'язання всіх незгод мирним шляхом, намір укласти військову конвенцію оборонного характеру й т.д. Згідно з рішенням конференції, у кінці вересня в Ризі розпочала роботу рада військових представників країн-учасниць, яка мала розробити відповідну конвенцію (через розходження з Польщею Литва участі не брала). УНР представляли полковник Данильчук і підполковник Максим Дідковський. 13–18 жовтня п'ять країн-учасниць розробили проект конвенції, який мали схвалити всі генеральні штаби перед передачею урядам (ця конвенція також не набула чинності)⁶⁰.

Після закінчення конференції (9 вересня) уряд Латвії надіслав урядові УНР офіційне запрошення на конгрес поштового й телеграфного зв'язку країн регіону, який мав відбутися згідно з рішенням конференції в Булдурі. Конгрес розпочався 17 вересня за участю представників Латвії, Польщі, Литви й Фінляндії⁶¹. Керівник місії УНР В.Кедровський висловив подяку латвійському МЗС, проте делегація УНР не змогла прибути через проблеми в транспортному сполученні⁶².

У цей час українці, безперечно, розглядали латвійців як своїх чи не найнадійніших партнерів, про що, між іншим, свідчить переданий 25 серпня через дипломатичну місію в Парижі заклик до латвійського уряду дати розпорядження латвійським представникам за кордоном звернутися до західних держав із проханням визнати незалежність УНР⁶³.

Завершення відносин

21 вересня 1920 р. в Ризі розпочалися польсько-радянські переговори, в яких радянську сторону представляли делегації радянської Росії й радянської України. Коли 5 жовтня було підписане перемир'я, сенатор УНР С.Шелухин, який перебував у Ризі, і керівник місії В.Кедровський 7 жовтня вручили польській делегації ноту протесту проти ведення переговорів із радянською Україною, указавши на їх незаконність, адже між Польщею й УНР існували дипломатичні відносини. Делегація УНР зажадала допуску до мирних переговорів. Копія ноти була надіслана латвійському МЗС⁶⁴.

Під час світової й, особливо, громадянської війни в Росії в 1919–1920 рр. у Латвії опинилося досить багато українців. На відміну від кінця 1919 р., коли нелегально прибулим до країни українцям у деяких випадках було дозволено проживати в Латвії, у 1920 р. латвійська влада повелася суворіше. Наприклад, у червні МЗС не задовольнило прохання консула УНР і не дозволило залишитися в країні прибулому з транзитною візою Миколі Зам'ятину, який до того ж працював у місії Американського Червоного Хреста в Ризі⁶⁵. У вересні 1920 р. МВС Латвії дало розпорядження громадянам УНР Вікторові Унбедахту (якого

підозрювали в службі в армії Бермонта в 1919 р.) і Ріхардові Ганке на протязі 14 днів покинути Латвію, адже з метою уникнути служби в армії, вони без відома латвійських властей прийняли громадянство УНР⁶⁶. У вересні країну повинні були покинути громадяни УНР Гирш Міхельсон і Брон Волкин, як прибулі сюди після 1915 р.; у жовтні–листопаді (протягом 7 днів) – повії Ксенія Горобець і Ольга Лашук, а в грудні – Андрій Стеценко (як “політично неблагонадійний”), Емілія Стерніх (як персона нон-грата) й т.д. Проте з втручанням консула УНР розпорядження щодо В.Унбедахта було скасоване (“за браком доказів його участі в авантурі Бермонта”). Також дозволено було залишитися Р.Ганке.

Восени 1920 р. в Латвії активно продовжувала роботу місія УНР. У жовтні й листопаді МЗС підтримало прохання секретаря місії Олександра Лагутенка надати дозвіл на перегляд сибірських газет, що зберігалися в Державному архіві (щоб отримати інформацію про становище українців)⁶⁷.

Після заняття території України Червоною армією влітку 1920 р. латвійська влада серйозно занепокоїлася питанням повернення звідти латвійських біженців. У дуже скрутних обставинах в Україні перебували тисячі латишів, які не мали можливості повернутися на Батьківщину, адже радянські власті посилалися на відсутність домовленостей між Латвією й радянською Україною. Ті, хто мали змогу, їхали до Москви й там залагоджували формальності, пов’язані з поверненням, проте більшості це було недоступно. 27 листопада 1920 р. латвійський уряд отримав пропозицію від голови Ради народних комісарів і народного комісара закордонних справ УСРР Х.Раковського почати переговори про встановлення дипломатичних відносин. У грудні латвійський уряд погодився, керуючись перш за все скрутною ситуацією латвійських біженців на території України. 27 січня 1921 р. В.Кедровський у Ризі запротестував проти переговорів Латвії з радянською Україною, посилаючись на взаємні акти визнання між Латвією й УНР, а також указуючи, що Раднарком радянської України є лише окупаційною інституцією більшовицької Росії. 19 лютого 1921 р. З.Меєровіцс відповів, що Латвійська держава завжди з симпатією ставилася до зусиль українців створити незалежну державу, проте уряд зважає на реальну владу, що існує на території України, тому-то й починає переговори з представниками радянської України. Адже інакше неможливо залагодити питання реєвакуації латвійських біженців із України. Відразу після цього (у лютому 1921 р.) місія УНР і співробітники консульства виїхали з Латвії до Польщі, у Тарнув, де перебував уряд УНР.

Пізніше латвійському МЗС вдалося вирішити неприємний інцидент із короточасним затриманням і конфіскацією грошей керівника Червоного Хреста радянської України Семена Мазуренка в Ризі 28 липня 1920 р. (згодом було дано дозвіл латвійського уряду на проїзд делегації С.Мазуренка через Ригу до Західної Європи, а весною 1921 р. радянській стороні були повернені конфісковані грошові кошти⁶⁸).

У травні 1921 р. в Москві розпочалися переговори між латвійською делегацією й делегацією радянської України, а 3 серпня було підписано договір, за яким сторони “беззастережно” визнавали одна одну “самостійними, незалежними, суверенними країнами з усіма юридичними наслідками, що випливають із цього договору”, а також урегулювали питання повернення біженців і оптантів із України до Латвії й навпаки. Одна зі статей договору передбачала “не допускати на своїй території створення або перебування жодних організацій і груп, які претендують на роль уряду території або частини території сторони-підписанта, а також урядів і їх організацій або посадовців, метою яких є повалення уряду іншої сторони”⁶⁹.

Відтак, жодні офіційні стосунки Латвії з урядом УНР на еміграції стали неможливими, хоча договір із радянською Україною втратив чинність зі ство-

ренням СРСР наприкінці 1922 р. й радянська Україна перестала бути суб'єктом міжнародних правовідносин.

* * *

У 1918–1920 рр. УНР не вдалося зберегти свою незалежність, проте державницькі інтенції в Україні проявилися сильніше, ніж, скажімо, у Білорусії. У 1919–1920 рр. латвійський уряд провадив сприятливу й доброзичливу політику до незалежної української держави, в основі чого були глибокі симпатії до прагнення українського народу досягти незалежності, а також суто прагматичний розрахунок щодо політичного й економічного зиску від співпраці з некомуністичною Україною. Уряд Латвії серйозно розраховував на приєднання України до союзу балтійських держав. Короткий період відносин Латвії й УНР не мав великого значення в зовнішній політиці Латвії, проте ці відносини дуже добре ілюструють ставлення латвійських політиків і народу до боротьби за незалежність інших народів. Своєї кульмінації стосунки Латвії й УНР досягли в серпні–вересні 1920 р., коли здебільшого завдяки підтримці міністра закордонних справ Латвії З.Меєровича делегація УНР брала участь як рівноправний партнер у конференції балтійських країн в Булдурі. Восени 1920 р. й на початку 1921 р. латвійський уряд був змушений зважати на владу, що реально існувала на території України, аби зберегти відносини з радянською Росією й дати можливість повернутися з України на Батьківщину тисячам латвійських біженців. Юридичне питання незалежності України було вирішене на польсько-радянських мирних переговорах наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. й подібне ставлення до уряду та представництв УНР за кордоном поступово прийняла більшість європейських країн⁷⁰. У Латвії залишилася певна кількість українців, які в 1920–1930-х рр. започаткували історію української меншини в цій балтійській країні, але це – тема окремої статті⁷¹.

Розвиваючи сьогодні латвійсько-українські стосунки, слід пам'ятати історію відносин Латвії й УНР у 1919–1920 рр. Посольство України в Латвії особливо підкреслює, що цей період є початком відносин обох держав⁷².

¹ *Līgotā u J. Latvijas valsts dibināšana (Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome). Latvijas valsts tapšanas pirmais posms. – Rīga, 1925. – Lapa (сторінка; далі – Лр.) 38–39; Andersons E. Latvijas vēsture 1914–1920. – Stockholm, 1967. – Лр. 244–245.*

² *Paegle S. Latvijas valsts tapa. – Rīga, 1923. – Лр. 190.*

³ *Līgotā u J. Latvijas valsts dibināšana. – Лр. 166.*

⁴ *Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Латвійський державний історичний архів; далі – LVVA). – Fonds (фонд; далі – F.) 1313 (МЗС). – Apr. (опис; далі – Apr.) 2. – Lieta (справа; далі – L.) 29. – Лр. 20, 32.*

⁵ *LVVA. – F. 2570 (Адміністративний департамент МЗС). – Apr. 14. – L. 1426. – Лр. 4–43; F. 6033 (Військово-історична комісія). – Apr. 1. – L. 36. – Лр. 80; F. 5434 (Військовий музей). – Apr. 3. – L. 168 (Матеріали щодо латишів в Україні в 1918 р.). Див., також: *Bachmanis K. Latvieši Ukrainē. 1917–1919 gadus. – Rīga, 1926.**

⁶ *LVVA. – F. 4102 (Центральне бюро Латвійської національної ради Сибіру й Ура-лу у Владивостоці). – Apr. 1. – L. 7. – Лр. 38.*

⁷ Див., також: *Dribins L. Ukraini Latvijā. – Rīga, 1995. – Лр. 10.*

⁸ *LVVA. – F. 5601 (Колекція особових справ штабу армії). – Apr. 1. – L. 5226. – Лр. 4; *Priedītis Č. Ī enerālis Pēteris Radziņš // Militārais Apskats. – 1995. – №2. – Лр. 98.**

⁹ *LVVA. – F. 5601. – Apr. 1. – L. 1151. – Лр. 6; L. 1421. – Лр. 3–4; L. 1429. – Лр. 3; L. 2548. – Лр. 6; L. 3009. – Лр. 5; L. 3010. – Лр. 4; L. 3669. – Лр. 4; L. 4274. – Лр. 7; L. 5226. – Лр. 3.*

¹⁰ *Тинченко Я. Черный запорожец поручик Броже – латыш, который командовал полком Украинской армии (стаття готується до друку в “Latvijas Kara muzeja gadagrāmata”).*

- ¹¹ LVVA. – F. 2575 (Дипломатичні й консульські представництва за кордоном). – Apr. 7. – L. 6. – Lp. 291, 391.
- ¹² Valdī bas Vçstnesis. – 1919. – 7 okt.
- ¹³ *Meierovics Z.* Latvijas ārlietu politika // Valdī bas Vçstnesis. – 1919. – 18 nov.
- ¹⁴ Valdī bas Vçstnesis. – 1919. – 13, 16, 25 nov.
- ¹⁵ Lietuva. – 1919. – 22 lāpkr.
- ¹⁶ Valdī bas Vçstnesis. – 1919. – 3 sept.; Latvijas Sargs. – 1919. – 3 sept.
- ¹⁷ Armijas virspavççnieka pavççles 1919 gadā (Накази головнокомандувача армією в 1919 р.) // LVVA Zinātniskā bibliotçça.
- ¹⁸ LVVA. – F. 2574 (Політдепартамент МЗС). – Apr. 2. – L. 60. – Lp. 28–37.
- ¹⁹ Ibid. – L. 4. – Lp. 11–14.
- ²⁰ Ibid. – F. 3601 (Штаб головнокомандувача). – Apr. 1. – L. 268. – Lp. 259.
- ²¹ Ibid. – L. 267. – Lp. 8.
- ²² Ibid. – L. 267. – Lp. 8.
- ²³ Ibid. – F. 3601. – Apr. 1. – L. 267. – Lp. 8.
- ²⁴ Ibid. – F. 2575 (Дипломатичні й консульські представництва за кордоном). – Apr. 7. – L. 39. – Lp. 34.
- ²⁵ Ibid. – Apr. 1. – L. 103. – Lp. 2–17.
- ²⁶ Ibid. – L. 259. – Lp. 2–4.
- ²⁷ Ibid. – F. 2574. – Apr. 4. – L. 71. – Lp. 395. Текст ноти див.: LVVA. – F. 2570. – Apr. 3. – L. 1126. – Lp. 16.
- ²⁸ Ibid. – F. 2575. – Apr. 15. – L. 11. – Lp. 83–84. 16 грудня в латвійській пресі з’явилася інформація про приїзд до Риги місії УНР на чолі з доктором Дирецьким, проте інформація виявилася хибною // Valdī bas Vçstnesis. – 1919. – 16 dec.; Jaunākās Ziðas. – 1919. – 16 dec.; Latvijas Sargs. – 1919. – 16 dec.
- ²⁹ LVVA. – F. 2574. – Apr. 2. – L. 4. – Lp. 49.
- ³⁰ Ibid. – F. 3601. – Apr. 1. – L. 469. – Lp. 702. Про позицію П.Радзіньша свідчить його відповідь на запит військового представника в Естонії (січень 1920 р.), чи не потребує латвійська армія послуг колишнього офіцера-спеціаліста армії Юденича капітана Володимира Пешченка, громадянина УНР. П.Радзіньш відповів: “Нехай вступає до української армії, якій дуже потрібні спеціалісти” // LVVA. – F. 3601. – Apr. 1. – L. 469. – Lp. 69–70.
- ³¹ Ibid. – F. 2575. – Apr. 7. – L. 39. – Lp. 33–34.
- ³² Консульство УНР в цей час перебувало на вул. Романових 28/30 // Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 16 janv.
- ³³ Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 16 janv.; Jaunākās Ziðas. – 1920. – 16 janv.
- ³⁴ LVVA. – F. 3601. – Apr. 1. – L. 495. – Lp. 33.
- ³⁵ Ibid. – F. 2574. – Apr. 4. – L. 7. – Lp. 96.
- ³⁶ Ibid. – F. 2574. – Apr. 15. – L. 1. – Lp. 53; L. 2. – Lp. 14.
- ³⁷ Archiwum Akt Nowych. – Kolekcja odpisów dokumentów. – T. 2. – K. 160.
- ³⁸ *Meierovics Z.* Mûsu ārçjā politika // Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 12 marts.
- ³⁹ LVVA. – F. 2575. – Apr. 1. – L. 259. – Lp. 5–7.
- ⁴⁰ Ibid. – F. 2574. – Apr. 3. – L. 57 (без пагінації).
- ⁴¹ Ibid. – F. 2575. – Apr. 7. – L. 74. – Lp. 169–253.
- ⁴² Ibid. – Apr. 15. – L. 11. – Lp. 67.
- ⁴³ Ibid. – Lp. 45.
- ⁴⁴ Ibid. – F. 6033. – Apr. 1. – L. 24. – Lp. 17.
- ⁴⁵ Докладніше див.: *Єкабсонс Э.* Латвия и Белоруссия. Начало отношений (1919–1920) // Берасцейскі хранограф. – Вып. 2. – Брэст, 1999. – С. 142–157; *Jçkabsons Ç.* Stosunki miædzy Û otwà i Biaù oruskà Republikà Ludowà w latach 1919–1921 // Biaù oruskie Zeszyty Historyczne (Biaù ystok). – 1997. – №7. – S. 49–62.
- ⁴⁶ LVVA. – F. 3601. – Apr. 1. – L. 469. – Lp. 249, 263.
- ⁴⁷ Ibid. – Lp. 283, 296.
- ⁴⁸ Ibid. – F. 2574. – Apr. 2. – L. 4. – Lp. 48, 64–66. Уперше інформація про наказ по армії УНР щодо звільнення латишів (якщо вони зможуть “довести свою народність документально”) з’явилася у квітні // Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 24 apr.
- ⁴⁹ Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 18 jûn.
- ⁵⁰ Jaunākās Ziðas. – 1920. – 24 apr.

- ⁵¹ LVVA. – F. 2574. – Apr. 2. – L. 60. – Lp. 4–5.
- ⁵² Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 28 jūn.
- ⁵³ LVVA. – F. 2574. – Apr. 2. – L. 4. – Lp. 56–57.
- ⁵⁴ Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 21 aug.
- ⁵⁵ *Paluszuński T.* Walka o niepodległość i otwarty 1914–1921. – Warszawa, 1999. – S. 377.
- ⁵⁶ LVVA. – F. 1313. – Apr. 2. – L. 66. – Lp. 72–79, 84, 87; *Klīve Ā.* Latvijas neatkarī bas gadi. – B.v., 1876. – Lp. 97, 99, 101.
- ⁵⁷ Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 23 aug.
- ⁵⁸ Ukrainas attiecī bas ar Latviju // Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 30 aug.
- ⁵⁹ Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 9 sept., 5 okt.
- ⁶⁰ *Skrzypek A.* Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSSR w latach 1919–1925. – Warszawa, 1972. – S. 69–71.
- ⁶¹ Valdī bas Vçstnesis. – 1920. – 18 sept.
- ⁶² LVVA. – F. 2570. – Apr. 2. – L. 53. – Lp. 68–69.
- ⁶³ Ibid. – F. 2575. – Apr. 7. – L. 6. – Lp. 299.
- ⁶⁴ Ibid. – F. 2574. – Apr. 2. – L. 60. – Lp. 18–19.
- ⁶⁵ Ibid. – F. 2570. – Apr. 2. – L. 53. – Lp. 46–47.
- ⁶⁶ Ibid. – F. 2574. – Apr. 2. – L. 60. – Lp. 6, 8–14.
- ⁶⁷ Ibid. – Lp. 22.
- ⁶⁸ Ibid. – Lp. 46–52, 88; L. 4. – Lp. 60–62; Valdī bas Vçstnesis – 1920. – 22 dec.
- ⁶⁹ Recueil des principaux Traités conclus par la Lettonie avec les Pays Etrangers 1918–1930. – Riga, 1930. – P. 41–67; LVVA. – F. 2574. – Apr. 2. – L. 135. – Lp. 1. Ще на початку 1923 р. уряд Латвії намагався реєвакуювати промислові підприємства й 2 000 біженців із України // *Latvijas Kareivis.* – 1923. – 13, 19 janv.
- ⁷⁰ Уряд С. Петлюри на початку 1921 р. безрезультатно апелював до урядів європейських країн, аби вони дотримувалися принципу визнання УНР (див.: LVVA. – F. 2574. – Apr. 2. – L. 37. – Lp. 1–8).
- ⁷¹ Див.: *Jçkabsons Ç.* Ukraini Latvijā 19 gadsimta beigās – 1945 gadā [Українці в Латвії наприкінці XIX ст. – 1945 р.] // *Latvijas Arhīvi.* – №2. – Lp. 110–128.
- ⁷² *Тинченко Я.* Латвія вместе с Украиной отметила День независимости // *Киевские ведомости.* – 2003. – 2 сент. (Репортаж с посвящённой борьбе за независимость УНР выставки в Военном музее Латвии, в открытии которой участвовал посол Украины в Латвии В.Жовтенко).

The article reviews still unlit page in historiography about Latvian-Ukrainian relations from their establishment in 1917 and till ending in 1920–1921. It sheds light on the establishment of diplomatic relations, consulate activity and mission of UNR in Riga, as well as contacts of diplomatic representatives of Latvia and Ukraine in London, Warsaw, Helsinki and other European capitals. The attention is drawn to another unknown aspect of bilateral relations – participation of Latvians, officers of Ukrainian armed forces, in struggle for independence of Ukraine. Author indicates Poland's side as one of the main factors, which caused attitude of Latvian government towards UNR in 1920. Separately it recalls big role of first Minister of international relations of Latvia Z.Meierovics and Latvian diplomatic representative in Warsaw A.Ā eniò ð in establishment and strengthening of Latvian-Ukrainian relations. Special attention is drawn to participation of UNR's delegation as equal partner in the conference of Baltic countries in Balduri.